

Iskolai erőszak során támadóvá, áldozattá vagy provokatív áldozattá váló tanulók egyes személyiségjellemezői

© MARGITICS Ferenc, © FIGULA Erika
Nyíregyházi Főiskola, Pszichológia Tanszék, Nyíregyháza
margif@nyf.hu

Jelen tanulmány célja az, hogy feltárja az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló egyes magatartásmintáknak (áldozat, támadó és provokatív áldozat) az egyes temperamentum és karakterjellemzőkkel, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonásokkal való kapcsolatát. A vizsgálatban 341 fő (195 lány, 146 fiú) középiskolai tanuló vett részt. Az iskolai erőszak során előforduló magatartásminták azonosítására az Iskolai Erőszak Kérdőívet (Vassné Figula et al., 2008), a temperamentum és karakterjellemzőket a Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőív magyar változatával (Rózsa et al., 2005) vizsgáltuk. Kutatási eredményeink azt mutatják, hogy az áldozattá válás hátterében – nemi hovatartozástól függetlenül – az ártalomkerülés temperamentumvonását és a szociális érdektelenség karaktervonását találtuk. A támadóvá válás hátterében – nemi hovatartozástól függetlenül – az újdonságkeresés temperamentumvonását, valamint karaktervonások közül az együttműködés hiányát és a self elkülönülést (fokozott kontroll és birtoklási vágy) találtuk. A provokatív áldozattá válás háttere eltérő volt a két nem esetében. A provokatív áldozattá váló lányok legjellemzőbb temperamentumvonásának a jutalomfüggőségen belül a mások elismerésétől való függőség hiányát találtuk. Karakterükre az önirányítottság hiánya és a szociális intolerancia volt jellemző. A provokatív áldozattá váló fiúk legjellemzőbb temperamentumvonása az ártalomkerülés, legjellemzőbb karaktervonásuk pedig az apátia volt. A lányok személyisége, egyes temperamentum- és karakterjellemzői szorosabb kapcsolatban voltak a vizsgált magatartásmintákkal, mint a fiúk személyisége.

A támadó és az áldozat karakterisztikája

Monks és munkatársai (2009) szerint a *bullying előfordulási gyakorisági aránya* nagymértékű változatosságokat mutat annak tekintetében, hogy:

- mely definíciót használják a bullyingra (pl. indirekt vagy direkt típusokat),
- mely időszakban történik a mérés (pl. múlt hónapban, az előző félévben, valamikor iskola időszakban),
- mi az a gyakoriság, amit az erőszakosság esetében annak tartanak (pl. egyszer/kétszer az időszakban, egyszer egy hónapban, egyszer egy héten vagy gyakrabban),
- mit tartanak a kutatók befolyásoló tényezőknek.

A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a zaklatás áldozatai kisebbségben vannak (körülbelül a gyerekek 5-20%-a) és a zaklatók (akik bántalmazták a többieket) általában még kevesebben vannak (2-20% körül) (Smith, Madsen & Moody, 1999). Némely tanuló támadó és áldozat is egyben (támadó/áldozat); az ő

megjelenési gyakoriságuk nagymértékben változik az alkalmazott módszertan és a kritériumok szerint (Wolke, Woods, Bloomfield & Karstadt, 2000). *Figula* (2004) hazai vizsgálata szerint iskolai szituációban az áldozatok aránya 26, 1%, a támadóké 12,9%, a támadó/áldozatoké 26,5%.

A támadó

Olweus (1993) első vizsgálatai eredményeképpen a támadókat két csoportra osztotta: az aktív erőszaktevőkre, és a passzív erőszaktevőkre. Az aktív erőszaktevők a bullying kezdeményezői. Ők azok a tanulók, akik közvetlenül zaklatnak. Vannak még olyan tanulók is, akik az elkövetők barátai és kurázsiból vesznek részt a zaklatásban, de ugyanakkor a félelem is mozgatórugója a cselekedeteiknek, hiszen nem szeretnék ők sem áldozatokká válni. Őket a szakirodalom szimpatizánsoknak nevezi.

Olweus (1993) szerint az aktív erőszaktevők sokra tartják magukat. Se nem félnek, se nem bizonytalanok. Épp ellenkezőleg- gyakran túlzott önbizalommal rendelkeznek. Az aktív erőszaktevők gyakran idősebbek és erősebbek áldozataiknál, mely valószínűleg növeli az önértékelésüket. Ennek megfelelően keménynek, dominánsnak, erőteljesnek tartják magukat. A hatalom demonstrálása és a mások sorsa feletti uralkodás kifejezett lényegi jegyük. A tipikus aktív erőszaktevőknek nagy az erő és a kontroll iránti szükségletük, emiatt durvának és barátságtalannak tűnnek (Busch, 1998).

Korte (1999) szerint általánosságban véve az aktív erőszaktevők kevésbé empátikusak áldozataikkal szemben, és büntudatot sem éreznek. *Ziegler és Ziegler* (1997) az aktív erőszaktevőket impulzívnek, ingerlékenynek, lobbanékonyak és alacsony frusztrációs toleranciájúnak tartja. Az alacsony frusztrációs tolerancia eredményeképpen már a legkisebb provokáció is eszkaláló reakciókat vált ki a tanulóknál, legyen ez egy pillantás, egy mozdulat, vagy akár, hogy egyszerűen csak rossz időben rossz helyen volt valaki.

Kassis (2003) arra a következtetésre jutott, hogy a támadók nemcsak gyakrabban erőszakosak, hanem gyakrabban vetnek be szociális erőszakot is. *Margitics, Figula és Pauwlik* (2010) kutatásaik során kimutatták, hogy iskolai erőszak során a magas újdonságkereséssel, alacsony ártalomkerüléssel és jutalomfüggőséggel jellemezhető antiszociális temperamentumú tanulók válhatnak támadókká. Erre a temperamentumtípusra a veszélykeresés, dacos szembenállás, nonkonformizmus, ridegség jellemző. Így nem jellemző rájuk, hogy iskolai konfliktusok során áldozatokká válnának. Ha nem ők kezdeményezték az erőszakot, akkor mindig készek arra, hogy csatlakozzanak a támadóhoz, nem maradnak szemlélők.

Olweus (1993) ellentétben *Kassis* (2003) úgy gondolja, hogy az aktív erőszaktevők negatívan ítélik meg magukat. Kevésbé fogadják el magukat és a jövőre irányuló elképzeléseiket illetően is kevésbé optimisták. Az interjúknál az alapvető kognitív és emocionális magatartásformák (mint tehetség, önbizalom, depresszióra való hajlam és emocionális kontroll) tekintetében nagyon labilis értékeket értek el. *Kassis* (2003) ezeket az eredményeket úgy interpretálja, hogy különösen a bizonytalan tanulók azok, akik gyakrabban hajlanak erőszakra dühük és frusztráltságuk levezetésének érdekében. *Dambach* (2003) is úgy vélekedik, hogy sok aktív erőszaktevő esetében félelmet vagy dühöt váltanak ki a sértések, kudarcok és frusztrációk, és a gyengébbek leterítésére irányuló reakciókra készítetik őket, mely legalább pillanatnyi megkönnyebbülést okoz számukra.

Az egyes karaktertípusok és az iskolai erőszak során előforduló magatartásminták kapcsolatát vizsgálva *Margitics, Figula és Pauwlik* (2010) azt találták, hogy leginkább az alacsony önirányítottsággal, együttműködéssel és transzcendencia-élménnyel jellemezhető melankolikus karakter volt az, aki iskolai erőszak során hajlamos támadóvá vagy áldozattá válni. Ez a karakter kevés pozitív érzelmet él át, érzéseit többnyire a szenvedés, szégyen és gyűlölet jellemzi. Iskolai erőszak esetén a melankolikus karakter mellett támadóvá válhatnak még a magas önirányítottsággal és transzcendencia-élménnyel és alacsony együttműködéssel jellemezhető paranoid karakterű tanulók is. Ezt a karaktert alacsony együttműködési készség jellemzi, gyanakvó, kitartó, célorientált. Ha nem ő lép fel támadóként, akkor nem marad szemlélő, hanem hajlamos csatlakozni a támadóhoz.

Kathleen (2007) szerint a támadók tipológiáját az aktív és passzív támadóknál differenciáltabban kell szemügyre venni, mert különbségek adódnak a tudatosan cselekvő, magabiztos támadók és az erősen elbizonytalanodott támadók között, akik az elkövetés után reflektálnak tetteikről. De talán éppen a bizonytalan elkövetők jelentik a szimpatizánsok és követők státuszát. *Rost* (1998) szerint a támadók magukat kifelé nagyon erősnek és magabiztosnak tudják mutatni, mialatt belül félelmet éreznek.

Az áldozat

Kathleen (2007) szerint olyan személyiségjellemzőknek vagy viselkedésmódoknak kell létezniük, amelyek révén bizonyos tanulók nagyobb valószínűséggel válnak más tanulók támadásainak áldozatává. *Giesekeus* (2002) egyrészt olyan tanulóban látja az áldozatot, akiket ellenállásuk nélkül támadnak meg, másrészt olyan áldozatokban, akik védekeznek- olyan tanulóban, akiket véletlenül választanak ki és támadnak meg, ill. olyan tanulóban, akiket újra és újra célirányosan zaklatnak. *Olweus* (1995) az áldozatok csoportját két alcsoportra osztja: a passzív áldozatokéra és a provokáló áldozatokéra. Az áldozatok nagy részét a passzív áldozatok csoportjába lehet besorolni. Ők *Giesekeus* (2002) szerint azoknak az áldozatoknak feleltethetők meg, akiket ellenállás nélkül támadnak meg.

Rost (1998) a passzív áldozatokat bizonytalanok és félénknek jellemezte. *Olweus* (1995) szerint a passzív áldozatok alacsony önértékelésűek, csekély az önbizalmuk, nagyon nyugodtnak, visszahúzódónak és érzékenynek tűnnek. Ezáltal könnyű prédát jelentenek az elkövetők számára, mivel ezek a tanulók szinte minden esetben visszariadnak mind a verbális, mind a nonverbális támadások elől, amely újabb támadási felületet jelent az elkövetők számára. Ehhez járul még az is hozzá, hogy ezek a tanulók gyakran alacsony szintű kommunikációs készséggel rendelkeznek.

Margitics, Figula és Pauwlik (2010) kutatásaik során kimutatták, hogy iskolai erőszak során áldozatokká válhatnak az alacsony újdonságkereséssel és jutalomfüggőséggel, magas ártalomkerüléssel jellemezhető kényszeres-elkerülő (módszeres, tárgyilagos, szenvtelen, ennek ellenére alacsony az önérvényesítése) temperamentumtípusú tanulók.

Olweus (1993) általánosságban kimutatta, hogy az áldozatok negatívan viszonyulnak saját magukhoz, magukra gyakran vesztesként tekintenek, nem tartják magukat vonzóknak, és nem ritkán szégyenkeznek is maguk miatt. *Olweus* (1997) olyan anyákkal folytatott mélyinterjúi, akiknek a gyermekei bullying áldozatává váltak,

azt mutatták, hogy áldozatokat már korai életkorban is bizonyos óvatosság és érzékenység jellemezte.

Összességében véve a passzív áldozati típus magatartása és beállítódása azt jelzi környezetének, hogy bizonytalannak és értéktelennek érzi magát, és ha megtámadják, vagy megsértik, nem fog visszatámadni (Olweus, 1997).

A passzív áldozatokkal szemben Olweus (1995) a provokáló áldozatok nem csak félnék, hanem agresszív viselkedésmódokat is mutatnak. Támadásra késznek tűnnek és zavaró magatartásukkal feszültséget keltenek és ezzel társaikból negatív reakciókat váltanak ki. Nem ritka, hogy koncentrációs problémákkal küzdenek.

Giesekus (2002) számára a provokáló áldozatok olyan tanulók, akik az átlagnál hamarabb reagálnak ingerülten, és nem tudják jól feloldani a konfliktusokkal járó stresszhatást. Ezek a gyermekek gyakrabban válnak más agressziójának áldozatává, és félnékebben, agresszívebben és hevesebben reagálnak.

Margitics, Figula és Pauwlik (2010) kutatásai szerint a magas újdonságkereséssel, ártalomkerüléssel és alacsony jutalomfüggőséggel jellemezhető borderline temperamentumú tanulók iskolai erőszak során tipikus provokatív áldozatok. Rájuk a hangulati bizonytalanság, gyenge teljesítőképesség, döntésképtelenség jellemző. Szintén provokatív áldozatok lehetnek a magas újdonságkereséssel, ártalomkerüléssel és jutalomfüggőséggel jellemezhető passzív-agresszív (bizonytalanság, követelődzés és manipulatív hajlam figyelhető meg náluk) temperamentumtípusú tanulók. Provokatív áldozattá válhatnak még az alacsony önirányítottsággal és transzcendencia-élménnyel és magas együttműködéssel jellemezhető ingerlékeny (*dependens*) karakterű tanulók is. Ez a karakter szubmisszív, bizakodó, másokkal tiszteletteljes, viszont sértésre és kritikára érzékeny, ingerlékeny.

Schäfer (1998) egyik tanulmányában annak a kérdésnek járt utána, hogy „mi vezethet ahhoz, hogy valaki bullying áldozatává váljon?” Az elemzésnél összehasonlították a tanulók és a tanárok válaszait. A tanárok és a diákok 11 tulajdonságot osztottak el az interaktív okok és az individuális okok kategóriába. Leginkább interaktív oknak a „népszerűtlen”, az „unalmas” és az „áruló” tulajdonságokat tartották, ezzel szemben individuális okoknak a „másképp néz ki” és az „okosabb” tulajdonságokat. A tanárok és a tanulók véleménye leginkább az „unalmas”, a „nem okosabb” és a „sérült” kategóriáknál különbözik.

Ziegler és Ziegler (1997) úgy gondolják, hogy nem létezik az áldozatokat illetően sem egy egységes karakterisztika, hanem a véletlen dönti el, kit ér a többi tanuló agressziója.

A temperamentum és karakter integratív elmélete

Cloninger (1987) integratív személyiségmodelljében a személyiség fejlődésében egyaránt fontosnak tartja a biológiai és genetikai tényezőket, valamint a tanulást és a szociális hatásokat is. Míg a temperamentum kialakulásában az öröklött tényezők, addig a karakternél a tanulás, a környezeti hatások játszik a főszerepet.

A temperamentumot az emocionális ingerekre adott automatikus válaszmintázatok, a karaktert az önmagáról, másokról és a világról kialakított fogalmak halmaza jellemzik. A temperamentumban megjelenő különbségek már kora gyermekkorban megfigyelhetők, a karakter fejlődése viszont a szocializáció során, az egyént ért szocializációs hatásokon keresztül történik. A temperamentum és karakter együtt határozza meg az egész személyiséget. Míg a temperamentum konstellációkból a

személy predispozícióira tudunk következtetni, addig a karakter konstellációk alakulását befolyásolja a szocializáció, a szociokulturális tanulás, így ezekből a személyiség érettségét határozhatjuk meg (Rózsa et al., 2005)

Cloninger (1987) szerint a temperamentumfaktorok genetikailag egymástól függetlennek tekinthetők, de funkcionálisan együttműködnek, ez okozza a személyes válaszcsoportok széles variációját. A temperamentumfaktorok a következők (Rózsa et al., 2005):

- Újdonságkeresés, amely mögött a viselkedés aktivációjáért felelős agyi rendszer áll
- Ártalomkerülés, ami a viselkedés gátlásáért felelős agyi rendszerrel hozható összefüggésbe
- Jutalomfüggőség, ami a viselkedés fenntartásáért felelős agyi rendszer működését jelzi
- Kitartás, ami eredetileg a jutalomfüggőség alfaktora volt, később vált önálló faktorrá, amelynek háttere még a legkevésbé van részletesen kidolgozva.

Az egyes temperamentum skálákon magas, illetve alacsony pontszámot elért személyeket a következőképpen jellemezhetjük (Rózsa et al., 2005):

- Az ártalomkerülő inkább pesszimisták, óvatosak, félénkek, feszültek, szorongóak, félnek a veszélytől, a kockázatoktól, aggodalmaskodóak, visszahúzódnak, gátoltak és könnyen kifáradnak. A kevésbé ártalomkerülő optimisták, magabiztosak, tele vannak energiával, gátlásoktól mentesek, kedvelik a társaságot.
- Az újdonságkeresők impulzívok, szeretnek új dolgokat megismerni, de hamar elvesztik a türelmüket, álhatatlanok, hamar megunják az adott aktivitást, ingerlékenyek, ingatagok. Jellemző lehet rájuk az extravagáns viselkedés, féktelenség, rendtelenség. A kevésbé újdonságkeresők rendezettek, megfontoltabbak, nem szívesen kezdenek új dolgokba, szívesen merülnek el az apró részletekben, töprengők, merevebb a személyiségük.
- A jutalomfüggők érzékenyek a szociális ingerekre, a dicséretre. Vágynak az elismerésre, érzékenyek a társas jelzésekre. Segítőkések, együttérzők, több érzelmetli kapcsolatot létesítenek. A kevésbé jutalomfüggő személyek érzéketlenek a társas jelzésekre, hajlamosak a szociális elkülönülésre, érzelmileg hidegek, gyakorlatiasak.
- A kitartóak túlteljesítenek, érzelmileg kiegyensúlyozottak, szorgalmasak, ambíciózusak, perfekcionista. Stresszre elfojtással, anticipálással reagálnak, nem adják fel könnyen a küzdelmet. A kevésbé kitartóak lusták, gyakran alulteljesítenek, pragmatisták, elkényeztetettek, ingadozó hangulatúak, stressz estén könnyen feladják a küzdelmet.

Cloninger (1987) szerint a karakter skálái a self-koncepció fejlődésének három lépcsőfokát tükrözik. Az első lépcső a személyiség autonómiájának a megjelenése (önirányítottság), a második lépésben a személyiség a társadalom integráns részeként jelenik meg (együttműködés), míg harmadszorra jelenik meg az univerzummal, minden dolgok egységével való integráció (transzcendencia). Az egyes karakterskálákon magas, illetve alacsony pontszámot elért személyeket a következőképpen jellemezhetjük (Rózsa et al., 2005):

- Az önirányítottak személyisége érett, fegyelmezett, képes a helyzet és önmaga feletti kontroll kézben tartására, felelősségvállaló, önértékelése magas. Célrátörés, leleményesség jellemzi. Az alacsony önirányítottság az

impulzuskontroll hiányával, a személyiség éretlenségével hozható összefüggésbe. Az ilyen személyek önértékelése alacsony, életét céltalannak érzi, fegyelmetlen, céltalan, vádoló, kudarcaiért a környezetet hibáztatja.

- Az együttműködők empátikusak, szociálisan toleránsak, segítőkészek, melegszívűek és együttérzők. Az alacsony együttműködés az empátia hiányára, ellenségességre, szociális intoleranciára utal. Az ilyen személyek nem érdeklődnek mások iránt, nem segítőkészek, érzéketlenek, gyűlölködők és bosszúállóak lehetnek.
- A magasabb transzcendencia skálaérték arra utal, hogy az ilyen személyek képesek transzperszonális azonosulásra, önmagukról való megfeledkezésre. Az alacsony pedig anyagias, birtokló természetűre, gyakorlatias, földhözragadt gondolkodásra utalhat.

A személyiség tehát a temperamentumán keresztül biológiailag meghatározott, azonban a karakterének kialakításában elsősorban a szocializációs hatások tükröződnek.

Személyiségvonások és iskolai erőszak

Capsi és Bem (1990) szerint a személyiség és a viselkedés közötti kapcsolat nem statikus, hanem dinamikus, azaz a személyiség hatással van arra, hogy az egyén hogyan magyarázza, és hogyan reagál sajátos eseményekre, ami pedig hatással van annak a valószínűségére, hogy melyek azok az események, amelyek újra be fognak következni a jövőben.

A személyiség szerkezetéről és működéséről a különböző pszichológiai irányzatok, egymástól eltérő nézőpontjuknak megfelelően alakították ki elméletüket. A diszpozicionális elméletek közös jellemzője, hogy a személyiségbe épült viszonylag tartós jellemzők rendszerével azonosítja a személyiséget. E szerint az emberek viszonylag stabil hajlamokkal (személyiségdiszpozíciókkal) rendelkeznek, amelyek mélyen beágyazódnak a személyiségbe. Ezeket a személyiségdiszpozíciókat a típus és vonás szavakkal jelölik (Carver & Scheier, 1998).

A típuselméletek és a vonáselméletek más-más értelemben használják a típus és a vonás fogalmát. Ezek némileg eltérő jelentésűek (Carver & Scheier, 1998):

- Típus: Éles határokkal rendelkező, nem folytonos tagsági kategória (pl. a nemi hovatartozás, valaki vagy férfi, vagy nő).
- Vonás: A személyiség nem egyszerű személyiségtulajdonságok halmaza, hanem azok hierarchikusan szerveződő faktorokat képeznek. Ezek folyamatos változók, dimenziók, az emberek ugyanazon személyiségjellemzők mértékében térnek el egymástól.

Napjainkban a vonáselméleti kutatások eredményei azt mutatják, hogy a személyiség szerkezete minimum három, maximum öt magasabbrendű szupervonásból áll, amelyek szűkebb tartalmú vonásokat foglalnak magukba. A legalapvetőbbnek tekinthető vonásdimenziókat a „Nagy Ötök”-ként („Big Five”) tartják számon a kutatók. Nincs még egyetértés a kutatók között arról, hogyan lenne leghelyesebb elnevezni és értelmezni e szupervonásokat. A Nagy Ötök alapfaktorai (Carver & Scheier, 1998):

- Extraverzió (hatalom, magabiztosság, szociális alkalmazkodókészség).
- Barátságosság (szeretet, együttműködés, konformitás, kellemesség).
- Lelkiismeretesség (felelősségérzet, munka, teljesítményigény, akarat).
- Emocionalitás (neuroticizmus, érzelmi kontroll).
- Intellektus (nyitottság a tapasztalatokra, kutató intellektus, kultúra).

Ezek tovább nem redukálható, egymástól független dimenziók (egyik sem következtethető ki a másiktól). Kialakulásuk hátterében biológiai (evolúciós sikert biztosító) tényezőknek kell rejtőzniük.

Eddig kevés figyelmet fordítottak a személyiség strukturális modelljeinek (mint például a Big Five) szerepére az iskolai erőszak vonatkozásában. A szakirodalomban csak kevés tanulmány foglalkozik a Big Five személyiségfaktorai és a zaklatás/terrorizálás közötti kapcsolattal.

Georgeson, Harris, Milich és Young (1999) kutatásuk során úgy találták, hogy azok, akik iskolai erőszak során gyakrabban megjelenő zaklatásról számoltak be, magas pontszámot értek el a neuroticizmus skálán. *Tani, Greenman, Schneider és Fregoso* (2003) is hasonló kapcsolatot találtak a neuroticizmus és a zaklatás között 232 olasz gyereken végzett kutatásukban. Valamint kimutatták azt is, hogy a barátságosság és a lelkiismeretesség negatív összefüggést mutat a zaklatással.

Ezek az eredmények egybevágóak azzal az elméleti koncepcióval, mely szerint a gyermekkorban elszenvedett áldozatiság előjelzi a szorongás magas szintjét és a negatív érzelmek dominanciáját (Perry, Hodges & Egan, 2001). A Big Five modell kimaradt két változóját figyelembe véve, az extraverzió és a nyíltság, valamint a zaklatás/terrorizálás között kevesebb összefüggés írható le a szakirodalom alapján. *Mynard és Joseph* (1997) alapján elmondható, hogy az áldozatok kevésbé extravertáltak, a zaklatók viszont extravertáltabbak. Nem áll fenn azonban egyértelmű kapcsolat ezek között a változók között.

Bollmer, Harris és Milich (2006) az iskolai erőszakra kialakított modelljükben a Big Five alapfaktoraira fókuszál. Kutatásuk célja egy olyan strukturális személyiségmodell létrehozása volt, mely segítséget nyújt a zaklatás/terrorizálás megértésében. Kutatási eredményeik azt mutatják, hogy a bántalmazók alacsony pontszámot érnek el a barátságosság és lelkiismeretesség skálákon. Ebbe a profilba tartozó egyének hajlamosak a lázadásra, a rosszindulatúságra, hiányzik belőlük a lelkesedés és a szimpátia, antiszociálisak, lobbanékonyak, egocentrikusak, manipulatívok, vitatkozóak. A bántalmazók kisebb mértékben érzik bűnösségüket és kevésbé bánják meg tettüket, és az eset közbeni kellemesebb érzésekről számolnak be.

Bollmer, Harris és Milich (2006) szerint a bántalmazó gyerek által tapasztalt pozitív érzés, központi szerepet játszik a személyiség és az ismétlődő erőszak kapcsolatában. Kutatási eredményeik azt mutatják, hogy a zaklatás szignifikáns kapcsolatban áll az alacsony lelkiismeret skálán szerzett pontszámmal, illetve bár nem szignifikáns, de tendencia mutatható ki az elnyomás és a neuroticizmus skálán szerzett pontszám között. Felvetették a kérdést: Miért van az, hogy azok a gyerekek, akik alacsonyabb pontszámot érnek el a lelkiismeretesség skálán, nagyobb valószínűséggel válnak áldozatokká? Az egyik lehetőség, hogy a lelkiismeretes gyerekek, akik elszántak és határozottak, képesek ellenállni a kortársak bántalmazásának. Sőt az is lehetséges, hogy a neuroticizmus negatív hatása létrehoz egy úgynevezett egyéni sebezhetőséget abban az esetben, ha az önuralom hiánya párosul az alacsony lelkiismeretességgel. Azon gyerekek, akik magas pontszámot érnek el a neuroticizmus és alacsony pontszámot a lelkiismeretesség

skálákon, talán nem képesek arra, hogy irányítsák a viselkedésüket a konfliktusos situációkban, ezáltal a reakciójuk súlyosbítja a helyzetet.

Kutatási célkitűzés

A fent bemutatott kutatások az iskolai erőszak során előforduló magatartásmintáknak csak egyes személyiségvonásokkal való összefüggéseit tárták fel és nem adtak egy átfogó képet arról, hogy a személyiség egyes temperamentum- és karakterjellemzői milyen kapcsolatban állnak ezekkel a magatartásmintákkal. Következésképpen szükség van arra, hogy megvizsgáljuk, hogy a személyiség egyes temperamentum- és karakterjellemzői, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonások milyen magatartásforma megjelenésére predisponálnak iskolai erőszak során.

Jelen tanulmány célja az, hogy feltárja az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló egyes magatartásmintáknak (áldozat, támadó és provokatív áldozat) az egyes temperamentum- és karakterjellemzőkkel, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonásokkal való kapcsolatát. Feltételeztük, hogy az egyes iskolai erőszak során előforduló magatartásformák háttérében más és más mintázódását találjuk a temperamentum- és karakterjellemzőknek.

Módszerek

Minta

A vizsgálatban 341 fő (195 lány, 146 fiú) középiskolai tanuló vett részt. A vizsgálati minta életkori átlaga a következőképpen alakult: átlag: 16,5 év, szórás: 1,4 év.

A vizsgálat eszközei

1. A temperamentum és karakter vizsgálata. *Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőív magyar változata* (Rózsa et al., 2005). A kérdőív 240 tétele temperamentum és karakter dimenziót mérő főskálákat tartalmaz, melyek további alskálákra bonthatóak. A válaszadás módja: választás igaz, illetve nem igaz lehetőségek közül. A kérdőív 4 temperamentum és 3 karakter dimenziót mérő skálát alkot. Ezek a következők:

- Temperamentum skálák: újdonságkeresés, ártalomkerülés, jutalomfüggőség, kitartás.
- Karakter skálák: önirányítottság, együttműködés, transzcendencia

A kitartás skála kivételével valamennyi dimenziót további alskálák alkotnak (1. táblázat).

1. táblázat. A Temperamentum és Karakter Kérdőív skálái és alskálái

<i>Temperamentum</i>
<i>Ártalomkerülés Skála</i>
Aggodalmaskodás és pesszimizmus vs. gátlásoktól mentes optimizmus alskála
Félelem a bizonytalanságtól alskála
Féltékenység az idegenekkel szemben alskála
Fáradékonyosság alskála
<i>Újdonságkeresés Skála</i>
Explorációs ingerelhetőség vs. sztoikus rigiditás alskála
Impulzivitás vs. meggondoltság alskála
Szertelen viselkedés vs. visszafogottság alskála
Rendetlenség vs. szabályosság alskála
<i>Jutalomfüggőség Skála</i>
Érzékenység (szentimentalitás) alskála
Kötődés alskála
Mások elismerésétől való függőség alskála
<i>Kitartás Skála</i>
<i>Önirányítottság Skála</i>
Felelősségérzet vs. a felelősségvállalás hiánya alskála
Céltudatosság vs. a célirányultság hiánya alskála
Eredményesség, leleményesség, találékonyosság vs. apátia alskála
Önelfogadás vs. annak hiánya alskála
Személyes tulajdonságok belátása vs. személyes bizalmatlanság alskála
<i>Együtműködés Skála</i>
Szociális elfogadás vs. szociális intolerancia alskála
Empátia vs. szociális érdektelenség alskála
Segítőkészség vs. annak a hiánya alskála
Együttérzés vs. bosszúvágy alskála
Tiszta lelkiismeret vs. önérdek alskála
<i>Transzcendencia Skála</i>
Önmagukkal szembeni feledékenység vs. self tudatos tapasztalat alskála
Transzperszonális azonosulás vs. self elkülönülés alskála
Spirituális elfogadás vs. racionális materializmus alskála

2. Az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló magatartásminták vizsgálata. *Iskolai erőszak kérdőív* (Vassné Figula és munkatársai, 2008). Az Iskolai Erőszak Kérdőív 70 tétele „szinte soha, néha, gyakran, majdnem mindig” válaszlehetőségekkel az iskola mindennapi életében előforduló, tanulók közötti erőszak, zaklatás jelenségvilágát öt dimenzió mentén tárja fel. A csatlakozó beavatkozás skála kivételével valamennyi dimenziót további alskálák alkotnak (2. táblázat).

2. táblázat. Az Iskolai Erőszak Kérdőív skálái és alskálái

<i>Áldozat Skála</i>
Kognitív alskála (a bántás tudatos észlelése, feldolgozása)
Affektív alskála (a bántás érzelmi hatása)
Testi reakció alskála (a bántásra adott testi –acting out- reakció)
Társas támasz hiánya alskála (el nem fogadottság az osztályközösségben)
<i>Csatlakozó beavatkozás a támadóhoz Skála</i>
<i>Segítő beavatkozás Skála</i>
Békítő beavatkozás alskála
Segítségkérő beavatkozás alskála
Affektív alskála (belső feszültség a látott erőszak hatására)
<i>Szemlélő Skála</i>
Távolságtartás alskála
Félelem alskála
<i>Támadó Skála</i>
Fizikai agresszió alskála
Verbális agresszió alskála
Kirekesztés alskála
A támadásból származó előny alskála

A vizsgálati csoportok kialakításának a szempontjai

A vizsgálati csoportok kialakításánál az Iskolai Erőszak Kérdőív áldozat és támadó magatartásmintákat vizsgáló Áldozat és Támadó skáláin elért eredményeket vettük figyelembe, ezen belül egyrészt az adott skálán elért átlagokat, másrészt azt, hogy a minta melyik kvartilisébe kerültek a vizsgálati személyek. (3. táblázat).

3. táblázat. Az Iskolai Erőszak Kérdőív áldozat és támadó magatartásmintákat vizsgáló skáláin elért eredmények átlagai és kvartilisei

<i>Iskolai Erőszak Kérdőív skálái</i>	<i>Átlagok</i>	<i>Kvartilisek</i>	
		<i>Első</i>	<i>Negyedik</i>
Áldozat	8,1	1	12
Támadó	6,9	2	9

Az iskolai erőszak során áldozattá váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik az Áldozat skálán elért eredményeik alapján a minta negyedik kvartilisébe estek, valamint a Támadó skálán átlagos vagy annál alacsonyabb értéket értek el (90 fő, 60 lány, 30 fiú).

Az iskolai erőszak során áldozattá nem váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik az Áldozat skálán elért eredményeik alapján a minta első kvartilisébe estek, valamint a Támadó skálán átlagos vagy annál alacsonyabb értéket értek el (92 fő, 46 lány, 46 fiú).

Az iskolai erőszak során támadóvá váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik a Támadó skálán elért eredményeik alapján a minta negyedik kvartilisébe estek, valamint az Áldozat skálán átlagos vagy annál alacsonyabb értéket értek el (97 fő, 41 lány, 56 fiú).

Az iskolai erőszak során támadóvá nem váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik a Támadó skálán elért eredményeik alapján a minta első kvartilisébe

estek, valamint az Áldozat skálán átlagos vagy annál alacsonyabb értéket értek el (115 fő, 79 lány, 36 fiú).

Az iskolai erőszak során provokatív áldozattá váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik a Támadó és az Áldozat skálákon elért eredményeik alapján mindkét skálán a minta negyedik kvartilisébe estek (35 fő, 17 lány, 18 fiú).

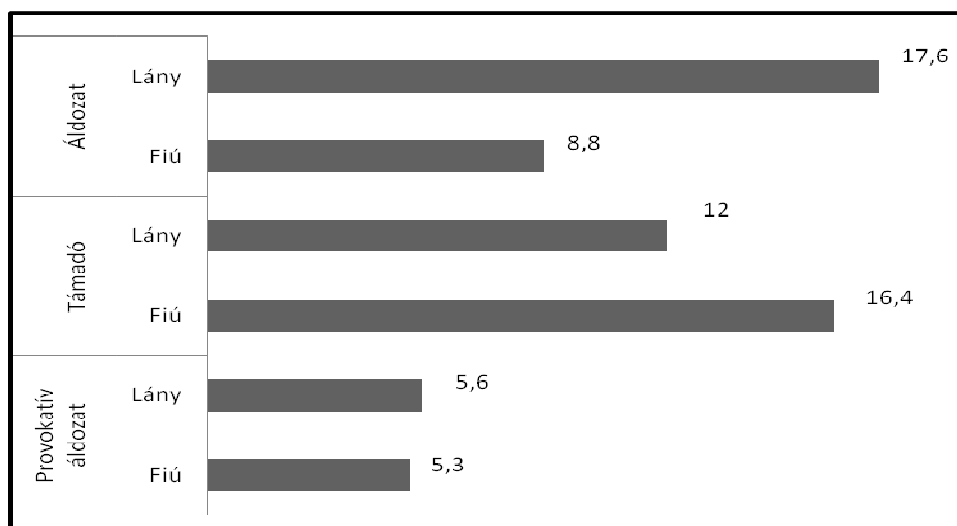
Az iskolai erőszak során provokatív áldozattá nem váló tanulók csoportjába kerültek azok a tanulók, akik a Támadó és az Áldozat skálákon elért eredményeik alapján mindkét skálán a minta első kvartilisébe estek (481 fő, 29 lány, 19 fiú).

Eredmények

Az áldozat, támadó és provokatív áldozat magatartásminta előfordulási aránya

Megvizsgáltuk, hogy az áldozat, a támadó és a provokatív áldozat magatartásminta milyen arányban fordult elő a vizsgált populációban (1. ábra).

Az áldozat, támadó és provokatív áldozat magatartásminta előfordulási aránya (%)

Az iskolai erőszak során áldozatoknak tekintettük azokat a tanulókat, akik az Áldozat skálán elért eredményeik alapján a minta negyedik kvartilisébe estek, valamint a Támadó skálán átlagos vagy annál alacsonyabb értéket értek el. A táblázatból kitűnik, hogy a lányok (60 fő) kétszer olyan gyakran válhatnak áldozatokká iskolai erőszak során, mint a fiúk (30 fő).

Az iskolai erőszak során támadóknak tekintettük azokat a tanulókat, akik a Támadó skálán elért eredményeik alapján a minta negyedik kvartilisébe estek, valamint az Áldozat skálán átlagos vagy annál alacsonyabb értéket értek el. A kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy iskolai erőszak során a fiúk (56 fő) inkább válnak támadókká, mint a lányok (41 fő).

Az iskolai erőszak során provokatív áldozatoknak tekintettük azokat a tanulókat, akik a Támadó és az Áldozat skálákon elért eredményeik alapján mindkét skálán a minta negyedik kvartilisébe estek. Az ábra azt mutatja, hogy a fiúk és a lányok között kb. azonos a provokatív áldozatok aránya (fiúk: 19 fő, lányok: 18 fő).

Az iskolai erőszak során előforduló áldozat-, támadó- és provokatív áldozat magatartásminták és a temperamentum- és karakterjellemzők összefüggései

Az iskolai erőszak során előforduló áldozat, támadó és provokatív áldozat magatartásminták és a temperamentum- és karakterjellemzők közötti kapcsolatot lineáris regresszió elemzéssel tártuk fel (stepwise method: függő változó az iskolai erőszak során előforduló vizsgált magatartásminták, független változók az egyes temperamentum és karakterjellemzők, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonások).

A 4. táblázat az áldozat magatartásminta esetében elvégzett lineáris regresszió elemzés eredményeit mutatja be.

4. táblázat. A temperamentum és karakterjellemzők kapcsolata az áldozat magatartásmintával (elfogadott modellek; $p < 0,05$)

<i>Prediktor</i>	<i>Béta</i>	<i>t</i>	<i>p</i> <
<i>Lányok: $F_{\text{totál}}=9,360$; $df=4/195$; $p<0,000$</i>			
Önirányítottság	-0,239	-3,178	0,002
Mások elismerésétől való függőség	-0,179	-2,598	0,010
Szociális elfogadás vs. szociális intolerancia	-0,178	-2,480	0,014
Ártalomkerülés	0,154	2,092	0,038
<i>Fiúk: $F_{\text{totál}}=9,582$; $df=2/146$; $p<0,000$</i>			
Ártalomkerülés	0,244	3,065	0,003
Szociális elfogadás vs. szociális intolerancia	-0,211	-2,651	0,009

Az áldozat magatartásminta a lányoknál a vizsgálatba bevont egyes temperamentum- és karakterjellemzők, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonások közül az önirányítottsággal, a mások elismerésétől való függőséggel, a szociális elfogadással mutatott szoros negatív, az ártalomkerüléssel pedig szoros pozitív irányú kapcsolatot, melyek együttesen az áldozattá válás varianciájának 19,8%-át magyarázták.

Az áldozat magatartásminta a fiúknál a vizsgálatba bevont egyes temperamentum- és karakterjellemzők, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonások közül az ártalomkerüléssel mutatott szoros pozitív, a szociális elfogadással pedig szoros negatív irányú kapcsolatot, melyek együttesen az áldozattá válás varianciájának 11,9%-át magyarázták.

Az 5. táblázat a támadó magatartásminta esetében elvégzett lineáris regresszió elemzés eredményeit mutatja be.

5. táblázat. A temperamentum és karakterjellemzők kapcsolata a támadó magatartásmintával (elfogadott modellek; $p < 0,05$)

<i>Prediktor</i>	<i>Béta</i>	<i>t</i>	<i>p</i> <
<i>Lányok: $F_{\text{totál}}=17,144$; $df=4/195$; $p < 0,000$</i>			
Újdonságkeresés	0,257	3,889	0,000
Szociális elfogadás vs. szociális intolerancia	-0,262	-3,942	0,000
Transzperszonális azonosulás vs. self elkülönülés	-0,165	-2,588	0,010
Együttérzés vs. bosszúvágy	-0,176	-2,559	0,011
<i>Fiúk: $F_{\text{totál}}=21,438$; $df=3/146$; $p < 0,000$</i>			
Újdonságkeresés	0,315	3,459	0,000
Együtműködés	-0,308	-3,018	0,000
Transzperszonális azonosulás vs. self elkülönülés	-0,158	-2,006	0,046

A támadó magatartásminta a lányoknál a vizsgálatba bevont egyes temperamentum- és karakterjellemzők, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonások közül a szociális elfogadással, a transzperszonális azonosulással és az együttérzéssel mutatott szoros negatív, az újdonságkereséssel pedig szoros pozitív irányú kapcsolatot, melyek együttesen a támadóvá válás varianciájának 26,5%-át magyarázták.

A támadó magatartásminta a fiúknál a vizsgálatba bevont egyes temperamentum- és karakterjellemzők, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonások közül az együtműködéssel és a transzperszonális azonosulással volt szoros negatív, az újdonságkereséssel pedig szoros pozitív irányú kapcsolatban, melyek együttesen a támadóvá válás varianciájának 12,5%-át magyarázták. A 6. táblázat a provokatív áldozat magatartásminta esetében elvégzett lineáris regresszió elemzés eredményeit mutatja be.

6. táblázat. A temperamentum- és karakterjellemzők kapcsolata a provokatív áldozat magatartásmintával (elfogadott modellek; $p < 0,05$)

<i>Prediktor</i>	<i>Béta</i>	<i>t</i>	<i>p</i> <
<i>Lányok: $F_{\text{totál}}=21,146$; $df=3/195$; $p < 0,000$</i>			
Önirányítottság	-0,264	-4,048	0,000
Mások elismerésétől való függőség	-0,238	-3,722	0,000
Szociális elfogadás vs. szociális intolerancia	-0,233	-3,517	0,001
<i>Fiúk: $F_{\text{totál}}=7,116$; $df=3/146$; $p < 0,000$</i>			
Céltudatosság vs. a célirányultság hiánya	-0,309	-3,334	0,001
Ártalomkerülés	0,265	3,001	0,003
Eredményesség, leleményesség, találékonyság vs. apátia	0,195	2,012	0,046

A provokatív áldozat magatartásminta a lányoknál a vizsgálatba bevont egyes temperamentum- és karakterjellemzők, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonások közül az önirányítottsággal, a mások elismerésétől való függőséggel és a szociális elfogadással mutatott szoros negatív irányú kapcsolatot, melyek együttesen a provokatív áldozattá válás varianciájának 24,9%-át magyarázták.

A provokatív áldozat magatartásminta a fiúknál a vizsgálatba bevont egyes temperamentum- és karakterjellemzők, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonások közül az ártalomkerüléssel mutatott szoros pozitív, az eredményességgel, leleményességgel és találékonysággal pedig szoros negatív

irányú kapcsolatot, melyek együttesen a provokatív áldozattá válás variációjának 13,1%-át magyarázták.

Összegzés

Feltáró jellegű vizsgálatunkban az iskolai erőszakkal kapcsolatban előforduló egyes magatartásminták közül az áldozat, támadó és provokatív áldozat magatartásmintáknak a személyiség egyes temperamentum- és karakterjellemzőivel, valamint az azokat alkotó egyes személyiségvonásokkal való kapcsolatát vizsgáltuk. Mivel hazai viszonylatban az ilyen jellegű kutatások száma kevés, ezért lényeges ezeknek az összefüggéseknek a feltérképezése, hogy ezekkel az eredményekkel az iskolai erőszak prevenciójával és kezelésével foglalkozó szakemberek munkáját segítse, hatékonyabbá tegye. Kutatásunk eredményei azt mutatják, hogy a lányok személyisége, egyes temperamentum- és karakterjellemzői szorosabb kapcsolatban voltak a vizsgált magatartásmintákkal, mint a fiúk személyisége.

Az áldozattá váló lányok legjellemzőbb temperamentumvonásának az ártalomkerülést találtuk, valamint a jutalomfüggőség temperamentumvonásán belül a mások elismerésétől való függőség hiányát. Legjellemzőbb karaktervonásuknak pedig az önirányítottság hiányát, valamint a szociális érdektelenséget találtuk. Az áldozattá váló fiúk legjellemzőbb temperamentumvonása szintén az ártalomkerülés volt. Karakterüket pedig szintén a szociális érdektelenség jellemezte.

Az áldozattá válás hátterében –nemi hovatartozástól függetlenül– az ártalomkerülés temperamentum- és a szociális érdektelenség karaktervonását találtuk. Az ártalomkerülő személyekre gátoltság, óvatosság, feszültség, félnkség, aggodalmaskodás jellemző. Áldozattá váló lányoknál ezek a személyiségtulajdonságok szociális elkülönültséggel, érzelmi hidegséggel és/vagy érzelmi függetlenséggel társulnak. Az áldozatok legjellegzetesebb karaktervonása a szociális érdektelenség volt. Az áldozattá váló lányok karakterét ezen felül még a céltalanság és alkalmatlanság érzése, a felelősségvállalás és önfogadás hiánya is jellemezte.

Ezek a kutatási eredmények megerősítik Rost (1998) kutatási eredményeit, aki az áldozatokat bizonytalannak és félnknek találta, valamint Olweus (1997) kutatási eredményeit, aki szerint az áldozatokat már korai életkorban is bizonyos óvatosság és érzékenység jellemezte. Ezek a tulajdonságuk mind az ártalomkerülő temperamentumukban gyökereznek.

A támadóvá váló lányok legjellemzőbb temperamentumvonásának az újdonságkeresést találtuk. Legjellemzőbb karaktervonásuk pedig a szociális intolerancia, a bosszúvágy és a self elkülönülés volt. A támadóvá váló fiúk legjellemzőbb temperamentumvonása szintén az újdonságkeresés volt. Karakterükre az együttműködés hiányát és szintén a self elkülönülést találtuk jellemzőnek. A támadóvá válás hátterében – nemi hovatartozástól függetlenül – az újdonságkeresés temperamentumvonását, valamint karaktervonások közül az együttműködés hiányát és a self elkülönülést találtuk. Az újdonságkereső személyek impulzívok, szeretnek új dolgokat felfedezni, ingerlékenyek, könnyen provokálhatók a harcra vagy a menekülésre. Ha ezek a temperamentumvonások az együttműködés hiányával (szociális intolerancia, bosszúvágy, mások iránti érdeklődés hiánya) és kontrolláló, birtokló viselkedéssel (self elkülönülés) társulnak, akkor nagymértékben megnő annak a valószínűsége, hogy az ilyen tanuló iskolai erőszak során támadóvá válik.

Ezek az eredmények megerősítik Ziegler és Ziegler (1997) kutatási eredményeit, akik a támadókat impulzívnek, ingerlékenynek, lobbanékonyak találták, amely az újdonságkereső temperamentumukkal van összefüggésben. Az együttműködés hiányával jellemezhető karakterükkel magyarázhatóak Korte (1999) kutatási eredményei, mely szerint általánosságban véve a támadók kevésbé empatikusak áldozataikkal szemben, és büntudatot sem éreznek. A provokatív áldozattá válás háttere eltérő volt a két nem esetében. A provokatív áldozattá váló lányok legjellemzőbb temperamentumvonásának a jutalomfüggőségen belül a mások elismerésétől való függőség hiányát találtuk. Karakterükre az önirányítottság hiánya és a szociális intolerancia volt jellemző. A provokatív áldozattá váló fiúk legjellemzőbb temperamentumvonása az ártalomkerülés, legjellemzőbb karaktervonásuk pedig az apátia volt.

Irodalomjegyzék

- BOLLMER, J. M., HARRIS, M. J., & MILICH, R. (2006): Reactions to bullying and peer victimization: Narratives, physiological arousal, and personality. *Journal of Research in Personality*, 40 (4), 803-828.
- BUSCH, L. (1998): *Aggression in der Schule. Präventionsorientierte und differentielle Analyse von Bedingungsfaktoren aggressiven Schülerverhaltens*. Inaugural-Dissertation. Wettenberg: Selbstverlag.
- CARVER, C. S., & SCHEIER, M. F. (1998): *Személyiségpszichológia*. Budapest: Osiris.
- CLONINGER, C. R. (1987): A systematic method for clinical description and classification of personality variants. *Arch. Gen. Psychiatry*, 44 (4), 573-588.
- DAMBACH, K. E. (2003): Mobbing unter Kindern und Jugendlichen Unsere Jugend. *Die Zeitschrift für Studium und Praxis der Sozialpädagogik*, 55 (3), 507-516.
- FIGULA Erika (2004): *Iskolai zaklatás-iskolai erőszak pszichológusszemmel*. Nyíregyháza: Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Közalapítvány.
- GEORGESEN, J. C., HARRIS, M. J., MILICH, R., & YOUNG, J. (1999): "Just teasing": Personality effects on perceptions and life narratives of childhood teasing. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25 (6), 1254-1267.
- GIESEKUS, U. (2002): *Gewalt: die alltägliche Gefahr*. Wuppertal, Kassel: Oncken Verlag.
- KASSIS, W. (2003): *Wie kommt die Gewalt in die Jungen? Soziale und personale Faktoren der Gewaltentwicklung bei männlichen Jugendlichen im Schulkontext*. Bern: Haupt Verlag.
- KATHLEEN, R. (2007): *Bullying auf dem Schulweg: Das Schulbus-Phänomen. Erstellung eines Persönlichkeitsprofils von Tätern und Opfern*. Eine empirische Studie in Thüringen. Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades doctor philosophiae (Dr. phil.). Jena: Friedrich Schiller Universität.
- KORTE, J. (1999): *Faustrecht auf dem Schulhof. Über den Umgang mit aggressiven Verhalten in der Schule*. Weinheim, Basel: Beltz Verlag.
- MARGITICS Ferenc, FIGULA Erika, & PAUWLIK Zsuzsa (2010): *Temperamentum, karakter és iskolai erőszak*. Nyíregyháza: Élmény '94 Bt.
- MONKS, C. P., et al. (2009): Bullying in different contexts: Commonalities, differences and the role of theory. *Aggression and Violent Behavior*, 14 (1), 146-156.
- MYNARD, H., & JOSEPH, S. (1997): Bully/victim problems and their association with Eysenck's personality dimensions. in 8 to 13-year-olds. *British Journal of Educational Psychology*, 67 (1), 51-54.
- OLWEUS, D. (1993): Bully/victim problems among school children: Long-term consequences and an effective intervention program. In Hodhings, S. (Ed.): *Mental disorder and crime* (pp. 317-349). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- OLWEUS, D. (1995): *Gewalt in der Schule. Was Lehrer und Eltern wissen sollten und tun können*. Göttingen: Hans Huber Verlag.

- OLWEUS, D. (1997): Täter-Opfer-Probleme in der Schule: Erkenntnisstand und Interventionsprogramm. In Holtappels, H. G., Heitmeyer, W., Melzer, W., & Tillmann, K-J. (Eds.): *Forschung über Gewalt an Schulen. Erscheinungsformen und Ursachen, Konzepte und Prävention*. München: Juventa Verlag.
- PERRY, D. G., HODGES, E. V. E., & EGAN, S. K. (2001): Determinants of chronic victimization by peers: A review and a new model of family influence. In Juvone, J., & Graham, S. H. (Eds.): *Peer harassment: The plight of the vulnerable and victimized* (pp. 73-104). New York: Guilford Press.
- ROST, D. (1998): *Handbuch Pädagogische Psychologie*. Weinheim: Beltz Verlag.
- RÓZSA Sándor, KÁLLAI János, OSVÁTH Anikó, & BÁNKI M. Csaba (2005): *Temperamentum és karakter: Cloninger pszichobiológiai modellje. A Cloninger-féle temperamentum és karakter kérdőív felhasználói kézikönyve*. Budapest: Medicina.
- SCHÄFER, M. (1998): Gruppenzwang als Ursache für Bullying? *Report Psychologie*, 23 (6), 914–927.
- SMITH, P. K., MADSEN, K. C., & MOODY, K. C. (1999): What causes the age decline in reports of being bullied at school? Toward a developmental analysis of risks of being bullied. *Educational Research*, 41 (2), 267-285.
- TANI, F., GREENMAN, P. S., SCHNEIDER, B. H., & FREGOSO, M. (2003): Bullying and the Big Five: A study of childhood personality and participant roles in bullying incidents. *School Psychology International*, 24 (1), 131-146.
- VASSNÉ FIGULA Erika, et al. (2008): *Az Iskolai Erőszak Kérdőív* (felhasználó kézikönyv). Nyíregyháza: Krúdy Könyvkiadó.
- WOLKE, D., WOODS, S., BLOOMFIELD, L., & KARSTADT, L. (2000): The association between direct and relational bullying and behavior problems among primary school children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41 (6), 989-1002.
- ZIEGLER, R., & ZIEGLER, A. (1997): *Gewalt in der (Grund) Schule. Analysen und pädagogische Konsequenzen*. Aachen: Shaker Verlag.